

HELP, DE LERAAR VERZUIPT

Gerritsen praat met zijn collega maatschappijleer Jansen na afloop van de lessen op maandagmiddag nog wat na in de koffiekamer. In de derde klas was het weer eens een flinke puinhoop geweest. "Heb ik me uitgesloofd om voor een les over de kraaktoestanden in Amsterdam en Nijmegen een stel goede foto's en krantenknipsels bij elkaar te zoeken, stel ik voor een discussie daarover te houden en wat gebeurt er? De klas is er totaal niet in geïnteresseerd en het loopt volkomen uit de hand. Dat nooit meer!"

Collega Jansen had al evenmin succes gehad met zijn videoband over de zigeuners. Dagen achtereenvolgens was hij bezig geweest met de montage ervan. De helft van zijn crocusvakantie had hij eraan besteed. "Kies je eens een andere werkvorm, denkt met een rollenspel de interesse te wekken en wat overkomt me? Er komt niets van terecht en er ontstaan chaotische toestanden. Zoiets hoeft van mij echt niet meer."

Motivatatieproblemen

Hoewel beide leraren hun uiterste best hebben gedaan om hun les zo goed mogelijk voor te bereiden, blijkt het volkomen mis te gaan: de leerlingen zijn niet gemotiveerd om met het onderwerp bezig te zijn en de leraar ziet het niet meer zitten.

Motivatatieproblemen: iedere leraar kent ze wel. Al gauw worden de oorzaken ervan bij de leerlingen gezocht. De vraag is, of dat altijd wel terecht is. De oorzaak van complexe problemen - en motivatieproblemen behoren daar ook toe - is meestal meervoudig; slechts zelden ligt de oplossing ervan bij de analyse van één oorzaak.

Voor een omschrijving van wat de motivatie is zijn allerlei ingewikkelde definities te geven, doch hier wordt gekozen voor een heel praktische begripsomschrijving, die waarschijnlijk voor veel leraren herkenbaar is. Met demotivatatie wordt bedoeld: leerlingen weten zich niet geboeid door een onderwerp en de wijze waarop dat in een klassesituatie aan de orde komt; ze worden er niet door aangetrokken, gaan zichzelf of anderen zitten vervelen, met hun stoelen schuiven, vliegtuigjes vouwen of dutten gewoon in.

Op zoek naar oorzaken

Motivatatieproblemen op school kunnen tal van oorzaken hebben. Eigenlijk is er sprake van een bijzonder gecompliceerd net van factoren, die nooit los van elkaar staan en onmogelijk in hun onderlinge verbanden uitputtend besproken kunnen worden.

Eén van de meest wezenlijke factoren die te maken hebben met oorzaken van demotivatatie, is de persoonlijkheid van de leerling, die vervolgens weer nauw samenhangt met zijn milieu en leefwereld. Daarover zijn in de psychologische literatuur uiteenlopende theorieën ontwikkeld.

Uit deze studies en onderzoeken wordt duidelijk dat iedere leerling een eigen samenstel van motieven heeft - de persoonlijke motievenstructuur, die hem aanzet tot handelen. Het is de taak van de leraar eraan mee te werken dat de motivatie verankerd raakt in die persoonlijke motievenstructuur, zodat de leerling zich als persoon betrokken voelt bij het leergebeuren.

Invloed van de maatschappij

Maar niet alleen de persoonlijkheid van de leerling, doch ook een aantal maatschappelijke factoren speelt een belangrijke rol bij de motivatie.

De school is een instelling die ligt ingebed tussen allerlei maatschappelijke structuren. Het maatschappijbeeld weerspiegelt zich in het onderwijsgebeuren. Demotivatatieverschijnselen hangen daarom ook ten nauwste samen met maatschappelijke ontwikkelingen. Enkele facetten willen we in het kort belichten.

In een bepaald cultureel, ideologisch, levensbeschouwelijk klimaat kan een aantal waarden belangrijk en voorgeleefd worden. Het ligt voor de hand dat wanneer een leraar zijn leerlingen die waarden voorhoudt, zij de neiging hebben deze na te streven. Wanneer dat waarden betreft, die in de doelstellingen van de school niet zo belangrijk zijn - m.a.w. wanneer dus de doelstellingen van de school niet overeenkomen met dat waardenpatroon kunnen leerlingen gedemotiveerd raken.

Tegenwoordig wordt - als reactie op situaties in het verleden - de autonomie van de mens veelal sterk naar voren geschoven. Gezag uitoefenen is uit den boze. Vooral jonge leraren kunnen daardoor in ernstige problemen raken: wanneer mag je wél gezag laten gelden en wanneer niet? Een gevolg hiervan is, dat ze zich onzeker gaan voelen, hetgeen uiteraard direct consequenties heeft ook naar het leerlinggedrag toe. Hiermee samenhangend zou gezegd kunnen worden, dat het huidige privatiserende maatschappijbeeld sterk de nadruk legt op pluriformiteit in denken en doen. Ook in levensbeschouwelijk opzicht is deze gedachte gemeengoed: iedereen moet zoveel mogelijk in zijn eigen waarde gelaten worden. In humanitair opzicht is hier uiteraard alles voor te zeggen, maar wel kan men zich afvragen, of een consequente doorvoering van dit privatiseringsdenken de persoon wèrkelijk nog in zijn eigen waarde laat.

De gevolgen naar onderwijssituaties liggen voor de hand: juist wanneer het vakken betreft waarbij levensbeschouwing, identiteit, waarden en normen in het geding zijn, ontbreekt het aan een gemeen-

schappelijk kader. Het probleem speelt natuurlijk niet vanaf het moment dat het levensbeschouwelijk pluralisme als een positieve waarde naar voren wordt gebracht. Het zal echter moeilijk worden om motivatie op te roepen wanneer alleen de negatieve kanten van pluriformiteit het vertrekpunt is. Politieke en sociaal-economische ontwikkelingen hebben de laatste jaren geleid tot het beruchte 'doemdenken': sommigen raken door het ontbreken van perspectieven het vertrouwen in de toekomst kwijt en worden zwaar gedesillusioneerd en gedemotiveerd om enthousiast aan die (hun) toekomst te bouwen. Een leraar die zelf geen of weinig toekomstperspectieven ziet, straalt deze houding uit naar zijn leerlingen. Het is in dit verband daarom van belang, dat er doelstellingen op langere termijn aangeboden worden: een meerjarenplan werkt motivatie-bevorderend en er kan, zowel van de zijde van de leraar als van de leerling, bereidheid aan ontleend worden om obstakels onderweg als zinvolle hindernissen te nemen.

De invloed van de school

Daarnaast is de directe schoolsituatie van grote invloed op de motivatie van leerlingen. Behalve zaken als: de sfeer die in een school hangt, de (on)aantrekkelijkheid van het schoolgebouwen de leslokalen, activiteiten die het directe schoolgebeuren overstijgen enz. kunnen genoemd worden:

- *De school als pedagogische identiteit:* hoe ziet de school als geheel haar taak? Hoe spreken leraren onderling af dat ze met leerlingen omgaan? Hoe worden de prestaties van leerlingen gewaardeerd? Wat wordt tijdens ouderavonden aan de orde gesteld? Deze vragen zijn belangrijk in verband met de motivatie van de leerlingen.

- *De kwestie van het schoolmanagement:* grote scholengemeenschappen ademen meestal een koele, zakelijke en onpersoonlijke sfeer uit. Leerlingen kennen hun leraren vaak nauwelijks, en omgekeerd. Het is van groot belang dat iemand van de schoolleiding (mentor, klasseleraar, hoofddocent) zijn leerlingen kent en met hen contact kan hebben. Hierdoor kunnen heel wat motivatieproblemen voorkomen worden. Zo zou een hoofddocent ervoor kunnen zorgen dat hij minstens aan de eerste-jaars en de schoolverlaters les geeft. Dikwijls is het zo, dat het contact met de leerlingen door allerlei management-taken op de achtergrond raakt. Je hebt er alleen maar voor te zorgen dat op dat en dat uur een mannetje/vrouwtje staat voor die en die leerlingen! Uiteraard is het van belang, dat deze zaken goed georganiseerd zijn, want het bevordert zeker het klimaat en de rust op school. De kritische vraag blijft natuurlijk wel altijd: kan dat allemaal gerealiseerd worden? En dan is het maar net waarvoor men kiest: minder management-taken en meer contact met de leerlingen of andersom. Overigens is het niet ondenkbaar, dat het een het ander zou uitsluiten: het is een kwestie van de juiste balans vinden.

Wat elke leraar afzonderlijk doet, moet passen in de totaliteit van het schoolgebeuren. Hoe consistent en samenhangend is bv. het leerplan? Lopen de verschillende vakken qua doelstelling voldoende parallel? Het maakt nogal wat verschil, of men als doelstelling van geschiedenis ziet dat leerlingen 'er iets van moeten weten' of dat zij in staat zijn historische denkmodellen te hanteren en zich historische vragen kunnen stellen. Als andere vakken op gelijkwaardige doelstellingen mikken, zijn er geen problemen; deze doen zich pas voor wanneer een vak zich aandient waarvoor een heel ander soort doelstelling staat. Voor leerlingen zal dat vak dan moeilijk in het totale schoolgebeuren te plaatsen zijn, hetgeen motivatieproblemen ten gevolge kan hebben.

- *De plaats in het rooster:* hoewel de leraar dit niet zelf in de hand heeft, is het wel een belangrijk gegeven. Het eerste uur op maandagmorgen en het laatste uur op vrijdagmiddag zijn niet bepaald de meest gelukkige tijdstippen om les te geven. Voor het ene vak zal dat meer problemen geven dan voor het andere.

De klasse-situatie

Het klasgebeuren is feitelijk de situatie, waar de leraar het meest met motivatieproblemen geconfronteerd wordt. De motivatie van leerlingen is sterk afhankelijk van de situatie, waarin zij zich bevinden. Die situatie omvat in de ruimste zin van het woord: de persoon van de leraar en zijn gedrag, zijn stijl van lesgeven enz. De leraar bepaalt in belangrijke mate of het onderwijs door de leerlingen als iets positiefs wordt ervaren en is mede van invloed op de sfeer in de klas. Uiteraard spreekt hier ook de aard en graad van moeilijkheid van het vak en van doel- en leerstofkeuze daarbinnen een woordje mee.

Kwesties die hier spelen kunnen o.a. zijn:

Hoe houdt een leraar zich met een onderwerp bezig? Vooral wanneer het gaat om onderwerpen die niet zo van direct nut zijn - en daarom misschien minder in de mode -: alleen op cognitief niveau of meer affectief? Ziet hij het belang om zich bezig te houden met problemen die voor de ontwikkeling van leerlingen van belang zijn, ook al komen die problemen diezelfde dag niet tot een oplossing? Durft en kan hij daarvoor de tijd nemen om daarover samen met zijn leerlingen na te denken?

Op welke wijze presenteert de leraar in het algemeen zijn leerstof? 'Vertaalt' hij deze voldoende naar (de leeftijd van) de leerlingen toe, d.w.z. giet hij de leerstof in een voor leerlingen begrijpelijke taal? Brengt hij voldoende ordening aan? Zijn de doelstellingen bereikbaar in de ogen van de leerlingen? Schept hij voor elke leerling voldoende voorwaarden om dichterbij die doelstellingen te komen? Reiken die doelstellingen verder dan het klaslokaal, d.w.z. is de leerstof ook

toepasbaar te maken in toekomstige situaties? Of, met andere woorden, is hij zich er voldoende van bewust wat de leerstof voor de leerlingen te betekenen heeft?

De belangstelling voor de leerlingen: toont een leraar werkelijk interesse voor datgene wat zijn leerlingen doen en denken? Laat hij dat in zijn gedrag ook merken? Of zegt hij alleen maar dat huiswerk belangrijk is, maar besteedt er verder geen aandacht aan?

In verband met motivatie is het niet onbelangrijk, dat de aandacht niet op de persoon van de leerling alleen gericht is, maar precies op datgene wat hij heeft gepresteerd, door het uiten van waardering, te vertellen wat hij goed of fout heeft gedaan (en waarom), aanwijzingen te geven om bepaalde dingen nog eens opnieuw te bestuderen; m.a.w. geeft de leraar voldoende feedback op de werkprestaties van de leerling? Het gedrag van de leraar en zijn stijl van lesgeven: de persoonlijkheid van de leraar oefent invloed uit op het leerlinggedrag. Een leraar die de leerstof helder kan uitleggen, veel voorbeelden gebruikt, geduldig is, gevoel voor humor heeft kan een gunstige invloed uitoefenen op de mate van gemotiveerd-zijn van leerlingen. In het algemeen kan men zeggen, dat flexibele, tolerante en in leerlingen geïnteresseerde leraren een grotere invloed hebben op de motivatie dan leraren die deze eigenschappen missen. Maar ook het tegendeel kan waar zijn.

Een belangrijk punt vormt ook zijn stijl van lesgeven. Uit onderzoek hiernaar konden vier factoren in verband met het lesoptreden van de leerkracht in de klas en de invloed daarvan op de houding, leren en motivatie van de leerling, worden vastgesteld. Die invloed was het grootst bij de leraar, die verschillende rollen kan spelen van actief, dominerend tot reflectief en discussiërend; de leraar die snel van rol kan veranderen al naar gelang het type leerling; de leraar die snel een brug slaat tussen zijn diagnose van een klassesituatie en datgene wat hij in dat geval moet doen; en tenslotte de leraar die goed kan observeren in zijn klas, en daardoor komt tot het scheppen van de juiste voorwaarden tot werken.

Nog enkele algemene punten t.a.v. het gedrag van de leraar voor zover dat bevorderend kan werken op de motivatie.

- Van belang bij de beoordeling van schriftelijk werk is de invloed van een kort persoonlijk commentaar, geschreven door de leraar zelf, vooral in aanmoedigende zin. Soms haalt dit meer uit dan alleen een 'punt'. Uit onderzoek blijkt dat dit persoonlijke commentaar al 'werkt' bij oudere leerlingen van de basisschool, dus zeker op het voortgezet onderwijs.

- Elke onderwijssituatie kan gekarakteriseerd worden naar de: dominante rol die ofwel de leerlingen ofwel de leraar erin spelen: democratisch of autocratisch onderwijzen. Onderzoek heeft over beide stijlen het een en ander aan het licht gebracht. Zo leidt de autocratische stijl tot vijandigheid, agressiviteit, apathie of emotionele desintegratie aan de kant van de leerling. De democratische stijl leidt tot vertrouwen, emotionele rust en geïntegreerd gedrag van de kant van de leerling. Hoewel uit die onderzoeken duidelijk blijkt dat slechts algemene tendensen van de invloed van de stijl van de leraar op motivatie van de leerlingen kunnen worden aangegeven, kan hierover toch worden gezegd, dat dit het meest positief gebeurt bij leraren die bv. bereid zijn zich flexibel op te stellen, in staat zijn zich te verplaatsen in het standpunt van de leerling, bereid zijn iets nieuws uit te proberen, goede (vooral open) vragen kunnen stellen, de leerstof goed beheersen, bereid zijn de leerling persoonlijk hulp te bieden en het gedrag van de leerling te waarderen.

Slot

In hetgeen voorafging heb ik geprobeerd een aantal oorzaken van demotatieverschijnselen te beschrijven. Hiermee moge voldoende duidelijk zijn gemaakt, dat het gaat om een netwerk van factoren, die in hun onderling verband van invloed zijn op het gedrag en de mate van motivatie van leerlingen: demotatieverschijnselen zijn nooit of zelden terug te voeren op één oorzaak. Bovendien kan nooit tevoren worden vastgelegd en/of gegarandeerd hoe de motivatie kan worden bevorderd: het aantal factoren dat bepalend is voor het onderwijsleerproces is daarvoor te uiteenlopend en gecompliceerd.

Nog even terug naar het gesprek tussen Gerritsen en zijn collega Jansen in de koffiekamer: hopelijk zijn zij niet bij de pakken blijven neerzitten en slaagden zij erin, tijdens de momenten dat ze even boven water kwamen, voldoende frisse lucht in te ademen om de volgende les vol goede moed samen met hun leerlingen weer verder op weg te gaan!